

В. М. Мельник

orcid.org/0000-0001-5640-0351

кандидат політичних наук, юрист,
лауреат премії імені Миколи Лукаша за переклади з латини,
головний редактор журналу «Аннали юридичної історії»,
асистент кафедри політології філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІДЕЇ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ В ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА НОРМАТИВНИХ АКТАХ ІМПЕРАТОРА КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГО

Політична еволюція публічно-правового режиму «домінат» упродовж всього IV століття нашої ери характеризувалася двома паралельними рисами – номіналізацією та локалізацією юридичних повноважень Сенату, супроводжуваними зростанням ролі єпископських нарад (*concilium*) в межах інституцій Християнської Церкви (*Ecclesia Christiana*) (Klaus, 2000, s. 102-115). Втім, незважаючи на кардинальні відмінності сучасних історіографічних оцінок, імператорська домінатна влада все одно залишалася обмеженою різноманітними виборними процедурами (тобто формалізованим «народовладдям»), що становило зміст «республіканізму» Римської імперії (*Imperium Romanum*) за так званим критерієм «форми державного правління» (Мельник, 2023, с. 26-27).

Схема виходить така. Римські домініси-августі¹ постійно намагалися розширити власні неформальний вплив і фактичні повноваження, залишаючись при цьому формальними прихильниками «старої доброї» «Римської Республіки»² (*Res Publica Populi Romani*) (Мельник, 2022, с. 21-22). Так імператорський домінат (як публічно-правовий режим) конституювався «згори». Одночасно з декларативним визнанням августами-домінусами обмеженого характеру своїх повноважень, Римський (Константинопольський) Сенат, усвідомлюючи залежність від політичної волі імператорів, сам собі відмовляв у можливості приймати ті чи інші рішення (Harries, 1999). Проте подібні «відмови» мали чисто політичне смислове навантаження (Skinner, 2008, p. 128-148). Де-юре, навіть Римський Сенат не міг позбавити сам себе відповідних прав, асоційованих із феноменом т. зв. «народовладдя»³.

Історія політико-правових учень демонструє: формальні права та практична здатність їхньої реалізації ніколи не були, не є та, на превеликий жаль, не будуть тотожними категоріями (Мельник, 2020). Отож, Римський (Константинопольський) Сенат продовжував виконувати давні республіканські функції здійснення делегованих народовладдям прав лише номінально, затверджуючи на відповідну посаду (*magistratura*) того августа-домінуса⁴, що здобув реальну військово-політичну підтримку попередника та боекватних військових легіонів (Gibbon, 1910, Vol. 1).

Зрештою, якщо всерйоз підійти до функцій і ролі Римського Сенату в період публічно-правового режиму домінату (після 284 р. н. е.), то його політична характеристика IV-V століть нашої ери, на мій погляд, влучно визначається терміном «номіналітет». Відповідно, можу запропонувати висновок: імператорський режим домінату відповідав сенаторському режиму номіналітету. На цих двох режимах базувалася формально республіканська форма державного правління Римської імперії у роки імператорств Діоклетіана (284-305), Галерія

¹ Від часу запровадження тетрархії 1 березня 293 року верховні правителі Римської імперії титулувалися августами та домінісами.

² Вживалося позначення «золота доба Римської Республіки».

³ Для римлян поняття «республіка» і «народовладдя» виступали семантично тотожними. Крім того, термін «республіка» вживався на позначення держав (давньогрецькою «політій») узагалі. Відповідно, Римська імперія де-юре позиціонувалася «республікою» (тобто «державою» та «народовладдям» водночас).

⁴ В загальноприйнятому історіографією просторіччі йдеться про персону «імператора».

(305-311), Константина I Святого (306-337). Як імператорський «домінат», так і сенаторський «номіналітет», досить красномовно розкривають глибинні сенси та цінності реформованої Діоклетіаном Римської імперії (Skinner, 2008, р. 128-148).

Якщо «домінат» неможливий без «номіналітету», то осмислення діяльності Константина Святого неможливе поза дискурсом поперених реформ Діоклетіана (Waldron, 2022, р. 70-114). При цьому, внутрішня природа домінатного режиму Діоклетіана та Константина досить сильно відрізняється⁵. Діоклетіан всіляко намагався делегувати повноваження колегіальним інституціям, створюючи колективну військово-бюрократичну диктатуру⁶, орієнтуючись на політичні практики Римської Республіки передусім її «золотої доби». Константин же, навпаки, постійно збільшував свої особисті повноваження. Врешті-решт, на момент 324 року він залишився єдиним августом-домінусом⁷, а після 326 року номіналізував не лише умовні функції Сенату, але і відносну самостійність «молодших співправителів» («цезарів») (Pohlsander, 2004, р. 42-43)⁸.

Незважаючи на описані колізії, «монархія» (*monarchia*⁹), як єдиновладдя, однозначно не була змістом реформ ані Діоклетіана, ані Константина. Ні перший, ні другий не позиціонувалися «монархами» чи «автократорами» (Kolb, 1987). Відповідно до тетрархально-адміністративної реформи, персональну владу Діоклетіана обмежував повноцінний співправитель – август-домінус Максиміан (роки правління: 286-305) (Waldron, 2022, р. 115-165). Після 293 року додалися два молодші співправителі (імператори-цезарі), функціонував Римський Сенат. Так само на діяльність Діоклетіана активно впливали представники найрізноманітніших культів (мітраїсти, християнські єпископи тощо), префекти преторія, бюрократична машина та командування всіх польових армій (Barnes, 1982).

У свою чергу, Константин навіть після 326 р. де-юре обмежували як сини-цезарі, так і номінальні повноваження Римського (Константинопольського) Сенату (Skinner, 2008, р. 128-148). Проте, слід визнати і фактор наявності реального стримування. Потужні обмеження на гіпотетичне «єдиновладдя» накладали єпископи Християнської Церкви та, в першу чергу, їхні собори. Тут важливо пригадати: в 325 р. Константин Великий особисто заснував та очолив новий релігійно-політичний інститут – Вселенський Церковний Собор (Oecumenica Concilia) (Fernández, 2020, р. 196-211). Перший такий, проведений у малоазійській Нікеї, незважаючи на авторитет та сильний вплив персональної думки імператора, публічно декларувався Константином в якості «головного арбітражу імперії» (de la Pena, 2020, р. 234-249). Таким чином, Константин власним розпорядженням створив головну установу всієї Християнської Церкви – інститут Вселенського Собору, що визнається досі всіма канонічними юрисдикціями¹⁰.

Відібравши Малу Азію в імператора-співправителя Ліцинія¹¹, Константин Великий усвідомив стратегічне значення регіону. Паралельно, як творець тексту Міланського Едикту

⁵ Раніше та надалі я вживаю варіант написання імені правителя «Константин», а не часто використовуванний український відповідник «Костянтин», оскільки базуюсь на оригінальній латинській передачі звучання – «Constantinus». Імператори-нащадки Константина титулували його «Константином Великим» (Constantinus Magnus). Втім, не менше важливий саме акцент канонічно визнаної Святості та Рівноапостольності Константина.

⁶ Саме латинське слово «dictatura» першопочатково означало «припис» (влада директивного характеру, на підставі «приписів»). Першим «диктатором» у Римській Республіці був Луцій Корнелій Сулла (82-79 рр. до н. е.).

⁷ Це принципово суперечило концепції тетрархії («четверовладдя»), створеній Діоклетіаном у 291-293 рр.

⁸ В 326 р. усі магістратури «цезарів» обіймали вже виключно визнані сини самого Константина.

⁹ Від давньогрецького терміну «єдиновладдя» (μοναρχία).

¹⁰ Під «канонічними юрисдикціями» маю на увазі Римсько-Католицьку Церкву (Ecclesia Catholica Romana), Вселенський Патріархат Константинополя – Нового Риму (Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως – Νέας Ρώμης), Патріархат Александрії та всієї Африки (Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας καὶ πάσης Ἀφρικής), Антіохійський патріархат (Πατριαρχεῖον Αντιοχείας), Єрусалимський патріархат (Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων). Йдеться про ті патріархати, що ввійшли до системи пентархії відповідно законодавства часів імператора Юстиніана Великого (527-565).

¹¹ Роки правління: 308-324. У вересні 324 р., після поразки в черговій громадянській війні супроти західноримських контингентів Константина, Ліциній скористався посередництвом власних родичів і офіційно відмовився від усіх титулів, магістратур, регалій. Сукупність східних провінцій Імперії переходила під одноосібне правління авгула Константина, тоді як Ліциній був убитий «за загадкових обставин» у 325 році.

313 року (Mutie, 2021)¹², він послуговувався незаперечним авторитетом серед малоазійських християн¹³. Саме тому Перший Вселенський Церковний Собор (*Concilium Nicaenum Primum*) Константин Великий провів у малоазійській Нікеї¹⁴.

В травні-серпні 325 р. єдиноосібний август вже уявляв собі головні завдання найближчих років – будівництво Нового Риму (*Nova Roma*) на європейському узбережжі протоки Босфор, перенесення туди всіх установ і пам'яток мистецтва зі стародавнього італійського Риму (Barnes, 1982).

Церковні перекази та низка хроністів константинових часів всіляко переконують нас, нібито стратегічне значення давньогрецького міста Візантій (*Byzantium*), колись зруйнованого імператором Септимієм Севером (роки правління 193-211) під час громадянської війни, Константин усвідомив під час фракійської битви проти Ліцинія (324 р.). Однак, якщо врахувати факт багаторічної служби Константина в особистому секретаріаті Діоклетіана, участь Константина у всіх військових походах і поїздках Діоклетіана напередодні 305-го року, то античний Візантій Константин безумовно знав ще від часів ранньої молодості. Юні літа імператора минали саме в азійських володіннях безпосередньо підконтрольного Діоклетіану «Східного діоцезу» (Ağtürk, 2021). Мабуть орієнтальний спосіб життя, як і орієнтальна за походженням Християнська Віра (*Christianitas*), зумовлювали мислення та вчинки Константина навіть у часи його перебування в Галлії чи Італії. Досягнення абсолютної політичної влади після перемоги над Ліцинієм 324-го року, примусило Константина відмовитися від практики «тимчасових столиць» і «міст-штаб-квартир» часів Діоклетіана (284-305) або Галерія (305-311). Візантій – перше прибережне місто на європейському боці Босфору виявилось зручним для будівництва мегаполіса. В 324 р. Константин уперше публічно задекларував майбутнє «перенесення Риму». Будівництво йшло посиленними темпами впродовж 324-330 рр. Як наслідок, 11 травня 330 р. Константин особисто провів церемонію перейменування давньогрецького Візантія на «Новий Рим», а наближені єпископи літургичним чином присвятили столицю Пресвятій Діві Марії (Лозанова-Станчева, 2018, с. 315-324). З'явилися словосполучення «Старий Рим» (Рим на Тибрі, Італійський Рим) і «Новий Рим». Останній одразу отримав побутову елліністичну назву «Константинополь» (тобто «місто імператора Константина») (Georgacas, 1947, р. 347-367)¹⁵.

В 324, 326 і 330 роках Константин неодноразово декларував початок «нової історії Риму». Його політична риторика пов'язувалася з повною заміною «язичництва» (*Paganitas* – всього комплексу розповсюджених політеїстичних і навіть окремих монотеїстичних культів) християнською духовністю. Старий Рим не міг залишитися столицею «історично оновленої» Християнської Римської імперії (*Imperium Romanum Christianum*), оскільки вважався осередком політеїстичного духу прадавніх вірувань. Той дух, на думку Константина, в майбутньому ще потрібно було перемогти¹⁶. Тому, найкращим виходом із духовної кризи імператор постулював повну зміну місцеперебування столиці. Ось чому Візантій перетворився на Новий Рим. Константин не опирався вживанню поняття «Константинополь»¹⁷. Проте всі юридичні акти зобов'язувалися титулувати столицю «Новим Римом» (Girardet, 2000).

Разом із тим, міжнародно-правова діяльність Константина, як і Діоклетіана чи Галерія, зосереджувала ключову активність навколо Персії та великого комплексу питань, пов'язаних

¹² Edictum Mediolanense від червня 313 року.

¹³ Малоазійські християнські еклесії (общини) в ті роки вважалися найбільш економічно впливовими.

¹⁴ Сучасне турецьке місто Ізнік у провінції Бурса.

¹⁵ Початкові оригінальні звучання назви міста: «Νέα Ῥώμη» (грецькою) і «Nova Roma» (латиною).

¹⁶ Як відомо, ідейно-політичної перемоги Християнства (*Christianitas*) остаточно досяг імператор Феодосій I Великий (роки правління 379-395), коли опублікував Фессалонікійський Едикт 27 лютого 380 року та імплементував його норми на канонічному рівні завдяки колективним рішенням Другого Вселенського Константинопольського Церковного Собору 381 року.

¹⁷ До речі, римсько-візантійська столиця продовжувала офіційно називатися «Constantinopolis» навіть за часів Османського володарювання. Тільки в 1930 р. Мустафа Кемаль Ататюрк перейменував «Константинополь» в «İstanbul» на дипломатичному рівні.

із т. зв. «історичним правом держави на територію». Крім того, Сасанідський Ераншахр¹⁸ мав цілу групу достатньо діяльних християнських еклезії (особливо в купецькому середовищі) (де Фріс, 2015, с. 31). *Edictum Mediolanense* від червня 313 р., як і рішення Нікейського Собору 325 р. зробили християнство фактором особливої зовнішньополітичної гри (Mutie, 2021).

Вже через три роки після Нісібійського мирного договору 298 року (Banchich, 2015, Petrus Patricius, Fragment 13), в 301 році Велика Вірменія¹⁹ проголосила християнство єдиною релігією. Почалося відкрите протистояння «давнім віруванням». Серед носіїв останніх найзапекліших переслідувань зазнали зороастрійці. У відповідь, переважно зороастрійський Ераншахр почав асоціювати християнство з «вірменською вірою» у публічному просторі, запровадив ряд обмежень на публічне сповідання християнства. Ці обмеження, звісно, не можна порівнювати з антихристиянськими едиктами Діоклетіана 303-304 рр., але після Сердикійського Едикту Галерія 311 р., Династія Сасанідів усвідомила християнство політичною силою, здатною суттєво трансформувати панівні зороастрійські порядки (Toumanoff, 1963; Dignas, Winter, 2007).

Поразка Ліцинія в Малій Азії (324 р.) і перенесення Риму до Візантії (330 р.) переконали уряд Ераншахру: необхідно уникнути християнської пропаганди в межах іранських сатрапій. Почалися арешти християн, грошові штрафи, у деяких сатрапіях відбулися страти християн (гоніння передусім стосувалися вірмен). До речі, на початковому етапі правлячі еліти Сасанідського Ераншахру ставили знак рівності поміж «вірменством» та «християнством», а легалізацію / розповсюдження християнства в Римській імперії навіть приписували культурній «вірменізації». Загалом, пропаганда Сасанідського Ірану навіть не цуралася «теорії вірменської змови», використовуючи її задля відновлення історично детермінованих претензій на колишні володіння стародавньої Династії Ахеменідів (559-330 рр. до н. е.). Вірменія, Месопотамія, Сирія, Палестина, Єгипет знову проголошувалися в публічному дискурсі «давньоперськими сатрапіями, що незаконно окуповані римлянами» (Toumanoff, 1963; Dignas, Winter, 2007).

Відповідне наростання агресивної публічної риторики Династії Сасанідів стало помітнішим після «перенесення» Риму на Босфор (Eusebius, 1999, Vita Constantini, IV, 9-13). Відомо, що Константин Святий підготував письмовий протест стосовно публічних висловлювань шахіншаха Шапура II (роки правління: 308-380)²⁰. В тексті протесту містяться найважливіші юридичні формулювання та визначення, що свідчать про *трансформацію міжнародно-правової суб'єктності* Римської імперії (Eusebius, 1999, Vita Constantini, IV, 9-13).

По-перше, Константин Великий звертається до шахіншаха Шапура II, як до рівного правителя, але керівників Вірменії та Грузії («базилевса Великої Вірменії» та «архонта Іберії») визначає своїми «слугами», що не можуть служити одночасно двом «господарям»²¹.

По-друге, Константин Великий «з гіркотою» констатує факт гонінь офіційного Ктесифона на християнські еклезії Ірану та, відповідно, титулує себе «захисником усіх християн Ойкумени». Окремо Константин зазначає, що зобов'язаний Божественним Провидінням «прийняти перських християн під особистий захист».

По-третє, Константин підкреслює *політичний статус* християнства в Римській імперії. Він говорить про християнство як про головну релігію Імперії, що якраз і «примушує» Константина «взяти під захист» християнські громади Персії.

По-четверте, Константин «вимагає» від Шапура II мирного вирішення конфліктної ситуації, тобто припинення антихристиянських гонінь (Eusebius, 1999, Vita Constantini, IV, 9-13).

Сама риторика протесту Константина офіційному Ктесифону, побудована такими лексичними конструкціями, що Персія просто не могла сприйняти слова римського імператора інакше, ніж в якості приводу для повноцінної війни. Найголовніше, що вимога Константина

¹⁸ Офіційна назва тодішнього Ірану під правлінням Династії Сасанідів (224-655 рр.) – Ērānšahr.

¹⁹ Еллінською: «Μεγάλη Ἀρμενία».

²⁰ В межах Династії Сасанідів управління Персією здійснювали «шах-ін-шахи» (дослівний переклад із перської: «правителі над правителями»). Відповідно, подібно до Римської імперії, Сасанідський Ераншахр розвивався в формі федерації сатрапій за критерієм т. зв. «державного устрою».

²¹ «Домінусам». У розумінні Константина Святого на цей титул заслуговували лише римський імператор та перський шахіншах.

визнати офіційну рівноправність зороастризму та християнства супроводжувалося *декларацією імператорського права протекції щодо християн*. Відтак, Ераншахр опосередковано мусив визнати «протекцію римського імператора над християнськими громадами» у своїх межах.

Тобто старі християни та неофіти Персії де-юре (на словах) приймалися Константином «під опіку», що усвідомлювалося Ктесифоном формою прямого релігійного підпорядкування Риму. Низка взаємних закидів і претензій вилилася в ідею можливості припинити дію Нісібіського мирного договору 298 року на підставі завершення сорокалітнього строку дії. Зрештою, Іран і Рим морально готувалися до війни в 338-му році, хоча всі чинні пункти Нісібіського мирного договору принципово суперечили можливості поновлення стану війни між двома державами (Banchich, 2015, Petrus Patricius, Fragment 13).

Як відомо, угода 298 року передбачала розмежування сфер впливу всередині Близького Сходу «назавжди». Зокрема, Персія пунктами договору відмовилася від усіх своїх претензій стосовно колишніх ахеменідських сатрапій Леванту, колись еллінізованих послідовниками (діадохами) Александра Македонського (Chanotis, 2018). Відповідно, поновлення дискусії про статус Вірменії, Сирії та навіть Палестини повернулося до геополітичного порядку денного внаслідок неочікувано стрімкої християнізації управлінської системи Римської імперії та, що не менше важливо, зсуву центру політичного тяжіння Імперії (столиці) на схід (Ammianus Marcellinus, 1974, XVII. 5. 5-6).

Сам Константин Великий розраховував організувати великий військовий похід проти Персії під християнськими знаменами, захопити не лише Ктесифон і Мідію²², але і йти далі – шляхом Александра Македонського. Весь Іран міг підпасти під християнізацію з боку римських завойовників, а це, з точки зору Константина, виявилось би гідним апогеєм задекларованої «нової історії Риму». Досі історики ще не припускали, що перенесення Риму на Босфор цілком пов'язується з далекосяжними планами Константина щодо завоювання Персії. Як мінімум, приєднання Атропатени і Мідії було здатне затвердити Новий Рим у географічному центрі новонародженого Християнського Світу (*Pax Christiana*) (Ammianus Marcellinus, 1974, XIV. 1. 2 et XVIII. 9. 1).

Константин однозначно запланував велику перську війну на 338-й рік (The Roman Eastern Frontier, 1994, p. 152-153). Після виступу основних сил з Нового Риму (Константинополя), він прагнув провести урочистий обряд власного хрещення в річці Йордан (Eusebius, 1999, Vita Constantini, IV, 62), здійснити паломництво Святою Землею Палестини і, отримавши благословення, перейти з регулярною армією кордон через річку Тигр²³. Але швидкий перебіг раптової хвороби змінив далекосяжні плани імператора. Перебуваючи на лікуванні в Нікомедії, Константин, передчуваючи можливу смерть, зібрав нараду єпископів і розповів їм про власні прагнення палестинського паломництва, мрію з приводу подальшого поширення християнства цілим світом, конкретизував ідеологічні підстави римсько-імперського бачення «*Pax Christiana*».

22 травня 337 р. Константина охрестив відомий аріанський єпископ Євсевій Нікомедійський. Константин помер одразу після прийняття Святого Хреста (Eusebius, 1999, Vita Constantini, IV, 64). Його «домінат», клятви вірності єпископів, сенаторів, війська, а також комплекс заходів із підготовки до війни супроти Ірану успадкував син – Констанцій II (роки правління: 337-361).

Таким чином, Константин Великий сформулював концепцію трансляції *Старого Риму* до *Нового Риму* та відповідної трансляції *Pax Romana* до *Pax Christiana* (de la Pena, 2020, p. 234-249). Крім того, досвід декількох громадянських війн проти співправителів та узурпаторів проязичницької орієнтації дозволив імператору оформити *теорію «священної християнської війни»*. Підготовка до боротьби з Династією Сасанідів і відкритий юридичний протест шахіншаху Шапуру (роки правління: 308-380) стали можливими завдяки інституціоналізації Християнського Світу (Eusebius, 1999, Vita Constantini, IV, 9-13). Найважливішу роль в цьому процесі зіграли Едикт Галерія 311 року про офіційний доз-

²² Як це зробили Діоклетіан і Галерій упродовж 298 року.

²³ Течія Тигру вважалася кордоном між Сасанідським Ераншахром і Римською імперією на підставі Нісібіської мирної угоди 298 р.

віл християнського віросповідання та Міланський Едикт Константина/Ліцинія про права християн (Цомиґ, 2013, с. 359-368).

Важливо не забувати: легалізація християнства була здійснена передусім нормами Едикту Галерія від 311 р. (Marcone, 2002, р. 57). Відповідно, публікуючи Міланський Едикт, Константин і вбитий ним пізніше Ліциній перебували на юридичному підґрунті Сердикійського Едикту.

Edictum Mediolanense починається преамбулою: «З давніх часів, вважаючи, що ніяк не треба обмежувати свободу вшанування богів, але, навпаки, слід розширювати свободу розуму і доброї волі кожної людини займатися Божественним за індивідуальним вибором, ми опублікували повеління – і нехристиянам, і християнам зберігати власні віру та богошанування. Але оскільки наказ, що містив відповідний дозвіл, говорив дуже невизначено про безліч різних віросповідань, то ми підозрюємо, що багато людей втратили свободу збереження особистих релігійних переконань» (Maier, 1999, Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, X). Ця преамбула, як мені здається, відсилає не до окремих нормативно-правових актів Константина чи Ліцинія, виданих у часовому проміжку 311-313 рр., а проголошує факт правонаступництва стосовно Сердикійського Едикту Галерія (311).

Від початку тексту Міланського Едикту вказується, що християни вже отримали «дозвіл». Латиною йдеться про «легалізацію». Як це не парадоксально, але під першим вживанням поняття «ми», домінуси мають на увазі саме Галерія (роки правління: 305-311). Тобто Константин і Ліциній аж ніяк не намагалися «приписати собі заслуги» Галерія. Від самої преамбули вони посилалися на норми Сердикійського Едикту (Цомиґ, 2013, с. 359-368)²⁴.

Преамбула Міланського Едикту акцентує на відсутності протиставлення законодавства Константина/Ліцинія – Едикту Галерія. Обидва документи, згідно зі загальноприйнятою логікою римського права, перетворилися в єдину систему законодавства, що «опредметнила» християнство. Важливо: Константин і Ліциній побічно підтверджують факт релігійної толерантності в межах Імперії та Республіки «з давніх часів». Цим формулюванням Константин і Ліциній юридично покликаються на архаїчний римський публічний принцип «непомильної (безгрішної) давнини». Термін «ми» набуває додаткового аксіологічного забарвлення, як факт прояву єдності волі всіх законних римських імператорів (як принцепсів, так і домінусів – Галерія, Ліцинія, самого Константина).

Водночас, Едикт Галерія 311 року цілком виразно висловлювався щодо легалізації «християнства». Тому, на мій погляд, слова «оскільки наказ, що містив відповідний дозвіл, говорив дуже невизначено про безліч різних віросповідань», – стосуються не християн, а всіх інших нехристиянських вірувань. З тексту вишлює одне з двох: або Галерій у Сердикійському Едикті не згадував «християн», що невірно, або ж Галерій у Сердикійському Едикті уникнув концептуалізації саме нехристиянських вірувань та культів. У другому випадку, що видається ймовірним, Міланський Едикт якраз намагається розпочати текст реплікою на захист нехристиянських громад.

Далі августи вказують: «Коли ми, імператор Константин-Август та імператор Ліциній-Август, зібралися в Медіолані для розсуду про справи, що стосуються всієї республіки та загального спокою, то зобов'язали себе насамперед зайнятися справами, котрі відносяться до сфери богослужіння» (Maier, 1999, Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, X). Ця вказівка не лише свідчить про взаємне зрівняння Константина та Ліцинія в якості августів-домінусів, але й додатково підкреслює формальний республіканський характер Римської імперії.

Едикт продовжується словами: «Особливо визнали ми необхідним зробити постанову, спрямовану на підтримку страху та благоговіння стосовно Божества. Досягти цього вважаємо можливим шляхом дарування і християнам, і нехристиянам свободи сповідання тієї релігії, котру кожен бажає вважати своєю власною. Це необхідно для того, аби Божество, яке б воно не було, що знаходиться на Небесах, та й усі сили, що взагалі перебувають на Небі, ставилися милостиво та прихильно до Нас-Августів і до всіх підданих, які перебувають під нашою владою» (Maier, 1999, Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, X).

²⁴ Августа Галерія юридично «обікрали» не Константин із Ліцинієм, а вже подальші хроністи та церковні історики IV-V століть. Не дарма більшість доступних читачам латинських версій Міланського Едикту пропускають перші рядки, збережені грецьким варіантом оригіналу.

Таким чином, *Edictum Mediolanense* Константина і Ліцинія від червня 313 р. гарантував «свободу сповідання тієї релігії, котру кожен бажає вважати своєю власною». Багато в чому мають рацію саме дослідники, які називають Міланський документ «Едиктом про свободу віросповідання» (Цомиг, 2013, с. 359-368). Християнство виступало лише однією з провідних сил, але, на відміну від інших релігійних культів, чітко інституціоналізованою текстом Едикту. Всі інші «конфесійні приналежності» просто згадуються наче рівні християнству.

З історико-юридичної точки зору, вжиті вище поняття «республіка» та «всі піддані» надзвичайно показові. *Edictum Mediolanense* не змінив традиції правової самоідентифікації Римської імперії в якості «республіки». Крім того, Едикт говорить про «всіх підданих» у безапеляційно позатериторіальному контексті (!), що надалі дозволить римським імператорам²⁵ претендувати на поширення «*Pax Christiana*» далеко поза адміністративними кордонами Імперії (Elder, 2022, р. 79-104). Одразу після згаданої смерті Константина Святого, збройне протистояння персам очолив його син Констанцій II Аріанін. Війна, що починалася з урахування *нарративу «священного християнського протистояння»*, охопила весь період правління Констанція (337-361), поновила плани «завоювання Персії та Індії» в роки імператорства Юліана Відступника (361-363) та закінчилася черговим Нісібійським мирним договором (363). Юридичні терміни та одиниці понятійно-категоріального апарату Міланського Едикту, як і протесту Константина шахіншаху Шапуру, зіграли неабияку ідеологічну роль для всіх наступних подій.

Література

- Ağtürk Tuna Şare. The Painted Reliefs of Nicomedia. Uncovering the Colourful Life of Diocletian's Forgotten Capital. Turnhout: Brepols, 2021. XVIII+198 pp.
- Ammianus Marcellinus. Das römische Weltreich vor dem Untergang. Bücher übers. von Otto Veh und erl. Gerhard Wirth. München: Artemis, 1974. XXX+950 s.
- Banchich Thomas M. The Lost History of Peter the Patrician: An Account of Rome's Imperial Past from the Age of Justinian. London-New York: Routledge, 2015. XII+185 pp.
- Barnes Timothy D. The New Empire of Diocletian and Constantine. Cambridge, MA, London: Harvard University Press, 1982. XIX+305 pp.
- Chanotis Angelos. Age of Conquests: The Greek World from Alexander to Hadrian. London and Cambridge MA: Harvard University Press, 2018. XXII+446 pp.
- Dignas Beate, Winter Engelbert. Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals. Cambridge-New York: Cambridge University Press, 2007. XVI+347 pp.
- Elder Olivia. Citizens of the Wor(l)d? Metaphor and the Politics of Roman Language. *The Journal of Roman Studies*. 2022. Vol. 112. Pp. 79-104.
- The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 226-363. A Documentary History. Ed. by Michael H. Dodgeon, Samuel N. C. Lieu. London-New York: Routledge, 1994. XXIII+430 pp.
- Eusebius. Life of Constantine. Introduction, translation, and commentary by Averil Cameron and Stuart G. Hall Cameron. New York: Oxford University Press, 1999. XV+395 pp.
- Fernández Samuel. Who Convened the First Council of Nicaea: Constantine or Ossius? *The Journal of Theological Studies*. 2020. Vol. 71. Issue 1. Pp. 196-211.
- Georgacas Demetrius John. The Names of Constantinople. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*. 1947. Vol. 78. Pp. 347-367.
- Gibbon Edward. The History of the Decline and Fall of the Roman Empire. Volume 1. London: J.M. Dent & Sons, 1910. XXIV+500 pp.
- Girardet Klaus M. Renovatio imperii aus dem Geiste des Christentums. Zu Herkunft und Umfeld des Begriffs. *Zeitschrift für Antikes Christentum*. 2000. Bd. 4. N. 1. S. 102-115.
- Harries Jill. Law and Empire in Late Antiquity. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. X+235 pp.
- Kolb F. Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der Organisation monarchischer Herrschaft? Berlin-New York: De Gruyter, 1987. IX+205 s.
- Maier Paul L. (Ed.) Eusebius: The Church History; A New Translation with Commentary. Grand Rapids: Kregel, 1999. 365 p.
- Marcone Arnaldo. Pagano e cristiano. Vita e mito di Costantino. Roma-Bari: Laterza, 2002. 218 p.
- Mutie Jeremiah. A Critical Examination of the Church's Reception of Emperor Constantine's Edict of Milan of AD 313. *Perichoresis*. 2021. Vol. 19. Issue 4. Pp. 35-54.

²⁵ Включно з їхніми східноримськими (візантійськими) продовжувачами.

- de la Pena Manuel Alejandro Rodriguez. Konstantin der Große und christliche Weisheit: ein Beitrag zur politischen Theologie in der Spätantike. *Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*. 2020. Bd. 115. Heft 3-4. S. 234-249.
- Pohlsander Hans. The Emperor Constantine. London & New York: Routledge, 2004. 144 p.
- Skinner Alexander. The early development of the senate of Constantinople. *Byzantine and Modern Greek Studies*. 2008. Vol. 32. Issue 2. Pp. 128-148.
- Toumanoff Cyril. *Studies in Christian Caucasian History*. Washington D.C.: Georgetown University Press, 1963. 601 pp.
- Waldron Byron. *Dynastic Politics in the Age of Diocletian (AD 284-311)*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022. XXII+274 pp.
- Лозанова-Станчева Ваня. Освещаването на Константинопол: инсцениране на миналото. *Балканистичен Форум*. 2018. Т. 1. С. 315-324.
- Мельник В. М. У полоні інтерпретацій. Політична антропологія між Сходом і Заходом. Монографія. Вінниця: Нова книга, 2020. 280 с.
- Мельник В. М. Назви римсько-візантійських і перських політичних утворень як джерела інформації про форму держави та дискурс міжнародної правосуб'єктності (від античності до середньовіччя). *Право та державне управління*. 2022. №2. С. 16-31.
- Мельник В. М. Республіканський характер Римської імперії: принципат і домінат як публічно-правові режими. *Юридичний вісник*. 2023. №1. С. 21-31.
- де Фріс Вільгельм. Рим і Патріярхати Сходу. Переклад з німецької О. Конкевича, С. Матіяш. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015. 416 с.
- Цомих В. Правна природа слободє вероисповести у Галеријевом и Миланском едикту. *Свети цар Константин и хришћанство*. Т. I. Ниш, 2013. С. 359-368.

References

- Ağtürk Tuna Şare (2021). The Painted Reliefs of Nicomedia. Uncovering the Colourful Life of Diocletian's Forgotten Capital. Turnhout: Brepols.
- Ammianus Marcellinus (1974). *Das römische Weltreich vor dem Untergang*. Bücher übers. von Otto Veh und erl. Gerhard Wirth. München: Artemis. [in German]
- Banchich Thomas M. (2015). *The Lost History of Peter the Patrician: An Account of Rome's Imperial Past from the Age of Justinian*. London-New York: Routledge.
- Barnes Timothy D. (1982). *The New Empire of Diocletian and Constantine*. Cambridge, MA, London: Harvard University Press.
- Chanotis Angelos (2018). *Age of Conquests: The Greek World from Alexander to Hadrian*. London and Cambridge MA: Harvard University Press.
- Dignas Beate, Winter Engelbert (2007). *Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals*. Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Elder Olivia (2022). Citizens of the Wor(l)d? Metaphor and the Politics of Roman Language. *The Journal of Roman Studies*. Vol. 112. Pp. 79-104.
- The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 226-363 (1994). *A Documentary History*. Ed. by Michael H. Dodgeon, Samuel N. C. Lieu. London-New York: Routledge.
- Eusebius (1999). *Life of Constantine*. Introduction, translation, and commentary by Averil Cameron and Stuart G. HallCameron. New York: Oxford University Press.
- Fernández Samuel (2020). Who Convened the First Council of Nicaea: Constantine or Ossius? *The Journal of Theological Studies*. Vol. 71. Issue 1. Pp. 196-211.
- Georgacas Demetrius John (1947). The Names of Constantinople. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*. Vol. 78. Pp. 347-367.
- Gibbon Edward (1910). *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Volume 1. London: J.M. Dent & Sons.
- Girardet Klaus M. (2000). Renovatio imperii aus dem Geiste des Christentums. Zu Herkunft und Umfeld des Begriffs. *Zeitschrift für Antikes Christentum*. Bd. 4. N. 1. S. 102-115. [in German]
- Harries Jill (1999). *Law and Empire in Late Antiquity*. Cambridge University Press.
- Kolb F. Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der Organisation monarchischer Herrschaft? Berlin-New York: De Gruyter. [in German]
- Maier Paul L. (1999). *Eusebius: The Church History; A New Translation with Commentary*. Grand Rapids: Kregel.
- Marcone Arnaldo (2002). Pagano e cristiano. Vita e mito di Costantino. Roma-Bari: Laterza. [in Italian]

- Mutie Jeremiah (2021). A Critical Examination of the Church's Reception of Emperor Constantine's Edict of Milan of AD 313. *Perichoresis*. Vol. 19. Issue 4. Pp. 35-54.
- de la Pena M. A. R. (2020). Konstantin der Große und christliche Weisheit: ein Beitrag zur politischen Theologie in der Spätantike. *Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*. Bd. 115. Heft 3-4. S. 234-249. [in German]
- Pohlsander Hans (2004). The Emperor Constantine. London & New York: Routledge.
- Skinner Alexander (2008). The early development of the senate of Constantinople. *Byzantine and Modern Greek Studies*. Vol. 32. Issue 2. Pp. 128-148.
- Toumanoff Cyril (1963). Studies in Christian Caucasian History. Washington D.C.: Georgetown University Press.
- Waldron Byron (2022). Dynastic Politics in the Age of Diocletian (AD 284-311). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Lozanova-Stancheva Vania. Osveshchavane to na Konstantynopol: ynstsenyrane na mynaloto. *Balkanystychnen Forum*. 2018. T. 1. S. 315-324.
- Melnyk V. M. (2020). U poloni interpretatsii. Politychna antropohiia mizh Skhodom i Zakhodom [Captured by Interpretations. Political Anthropology between West and East.]. Vinnytsia: Nova knyha, 2020. 280 p. [in Ukrainian]
- Melnyk V. M. Nazvy rymsko-vizantiiskykh i perskykh politychnykh utvoren yak dzhherela informatsii pro formu derzhavy ta dyskurs mizhnarodnoi pravosub'iektnosti (vid antychnosti do serednovichchia) [Official Titles of Roman-Byzantine and Persian Political Entities as an Information Source about the Form of the State and its International Legal Personality Discourse]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. 2022. №2. Pp. 16-31. [in Ukrainian]
- Melnyk V. M. Respublikanskyi kharakter Rymскоi imperii: pryntsypat i dominat yak publichno-pravovi rezhymy [The republican character of the Roman Empire: principate and dominate as public law regimes]. *Law Herald*. 2023. №1. Pp. 21-31. [in Ukrainian]
- de Vries Wilhelm. Rym i Patriarkhaty Skhodu [Rom und die Patriarchate des Ostens]. Pereklad z nimetskoj O. Konkevycha, S. Matiash. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu, 2015. 416 p. [in Ukrainian]
- Tsomych V. Pravna pryroda slobode veroyspovesty u Haleryjevom y Mylanskom edyktu. Svety tsar Konstantyn y khryshhanstvo [The legal nature of freedom of religion in the Edict of Galerius and Edict of Milan]. T. I. Nysh, 2013. Pp. 359-368. [In Serbian]

Анотація

Мельник В. М. Ідеї міжнародної правосуб'єктності в політичній діяльності та нормативних актах імператора Константина Великого. – Стаття.

В статті аналізуються політичні погляди імператора Константина Святого (роки правління: 306-337) на конституювання та регулювання міжнародно-правового порядку. Найголовнішим аспектом цих поглядів постулюється державна правова суб'єктність Римської імперії доби політичного режиму «домінат». З'ясовуються спільні та відмінні риси політико-правового позиціонування врядування Діоклетіана та Константина. Авторський акцент припадає на період 324-337 років нашої ери. В 324 році Константину вдалося розгромити свого колишнього співправителя – імператора Ліцинія. Той відмовився від будь-яких імператорських повноважень, передав усі інсигнії на користь самого Константина. Однак, уже незабаром Ліциній був убитий. Уся повнота влади перейшла від формальної тетрархії у руки єдиного августа-імператора – Константина. Посади молодших співправителів (так званих «цезарів») обійняли сини Константина. Отож, встановивши контроль над Малою Азією, новий одноосібний правитель зрозумів стратегічне значення східних рубежів Римської імперії. В 324-330 рр. відбувалося грандіозне будівництво нової столиці. 11 травня 330 року Константин санкціонував перенесення «Старого Риму» в «Новий Рим» (Константинополь). При цьому, саме місто літургічно «присвячувалося» Пресвятій Богородиці. Ця подія стала логічним завершенням послідовності: 1) публікація Міланського Едикту (313 рік), 2) проведення Першого Вселенського Нікейського Собору (325 рік), 3) трансляція Риму на Схід (330 рік). Постанова нової християнської столиці декларувало проголошення «Християнського Світу» (Pax Christiana). Першим важливим документом того періоду безсумнівно виявилось звернення Константина до перського шахіншаха Шапура (роки правління: 308-380). Римський імператор прямо називав себе «захисником усіх християн» і вимагав «припинити утиски християн в Ірані». Як наслідок, впродовж 335-337 рр. Римська імперія проводила активну підготовку до масштабної «християнської війни» супроти Сасанідського Ірану. Окрему увагу викликає текст Міланського Едикту (313 рік), засадничі елементи котрого, прямо пов'язані з дискурсом правосуб'єктності оновленої «Християнської Римської імперії», розкриті в останній частині пропонованої статті.

Ключові слова: міжнародна правова суб'єктність, Римська імперія, Сасанідський Ераншахр, Християнський Світ (Pax Christiana), Міланський Едикт (313 рік).

Summary

Melnyk V. M. International legal personality ideas in the political power system and normative acts of Emperor Constantine the Great. – Article.

This article analyzes the political views of Emperor Constantine the Great (306-337 AD) on the constitution and regulation of the international legal order. The most important aspect of these views postulates the state legal subjectivity of the Roman Empire during the era of the “Dominate” political regime. Common and distinctive features of the political and legal positioning of the reigns of Diocletian and Constantine are revealed. The author’s emphasis falls on the 324-337 AD period. In 324 AD, Constantine managed to defeat his former co-ruler – Emperor Licinius (308-324 AD). He renounced any imperial powers and transferred all insignia in favor of Constantine. However, Licinius was soon killed. The entire power passed from the formal tetrarchy to the only Augustus-Emperor – Constantine. The positions of junior co-rulers (so-called “Caesars”) were taken by Constantine’s sons. So, having established control over Asia Minor, the new ruler understood the strategic importance of the eastern frontiers of the Roman Empire. In 324-330 AD took place a grandiose construction of the new imperial capital. On May 11, 330 AD, Constantine transferred the “Old Rome” to “New Rome” (Constantinople). At the same time, the established City was liturgically “dedicated” to the Holy Mother of God. This event was the logical conclusion of the sequences: 1) the publication of the Edict of Milan (313 AD), 2) the holding of the First Ecumenical Council of Nicaea (325 AD), and 3) the transfer of Rome to the East (330 AD). The emergence of a new Christian capital was heralded by the imperial proclamation of the “Christian World” (Pax Christiana). The first important document of that period was Constantine’s appeal to the Persian shahinshah Shapur II (308-380 AD). The Roman emperor directly called himself “the defender of all Christians” and demanded, “to end the oppression of Christians in Iran”. As a result, during 335-337 AD, the Roman Empire conducted active preparations for a large-scale “Christian war” against Sasanian Iran. The text of the Edict of Milan (313 AD) deserves particular attention. The basic elements of the Edict of Milan, directly related to the discourse of legal personality of the renewed “Christian Roman Empire”, are revealed in the last part of the proposed article.

Key words: international legal personality (entity), Roman Empire, Sasanian Eranshahr, Christian World (Pax Christiana), Edict of Milan.